

УДК 633.63:631.531.12

ПРИСКОРЕНЕ РОЗМНОЖЕННЯ НАСІННЯ ОДНОНАСІННИХ СОРТІВ І ГІБРИДІВ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

В.М.Балан, Д.С.Мельник,
І.С.Оголенко, Ю.М.Моргунов

У статті розглядаються шляхи прискореного розмноження насіння однонасінних сортів і ЧС гібридів цукрових буряків у Криму. Із них головні: розміщення безвисадкового насінництва в найбільш сприятливих районах, сівба свіжозібраним насінням, пересадний метод вирощування.

Вступ. В селекційній практиці широко застосовують метод прискореного розмноження вихідних матеріалів шляхом сівби свіжозібраним насінням. Проте за висадкового методу вирощування насіння це можливо лише в тепличних умовах, тобто в невеликому обсязі. У зв'язку з цим на значну увагу заслуговує безвисадковий метод вирощування насіння і особливо в тих зонах, де забезпечується висока збереженість рослин у зимовий період.

При вирощуванні насіння цим методом у південних зрошуваних районах в період цвітіння, дозрівання і збирання створюються сприятливі умови по сумі ефективних температур і сонячній інсоляції, що сприяє прискоренню цих фаз і збиранню безвисадковий насінників у ранні строки (в липні), а проведення сівби свіжозібраним насінням під майбутній урожай - у третій декаді серпня. При вирощуванні елітного (базисного) і фабричного (гібридного) насіння в таких умовах і таким методом строки розмноження сорту (гібриду) скорочується в два рази [2, 4, 10].

Проблему прискорення сортонасінницького процесу цукрових буряків слід розглядати не тільки з погляду сівби свіжозібраним насінням, але й з погляду вирощування насамперед достатньої кількості високоякісного базисного і гібридного насіння. Тому в цьому контексті набуває особливого значення такий показник у насінництві як коефіцієнт розмноження (КР): співвідношення вирощеного насіння до висіяного. Проте за безвисадкового методу КР, як правило, низький, що здебільшого буває за несприятливих умов перезимівлі, коли площа насінників перед збиранням буває меншою площі посіву. Прогресивним з точки зору економічності і підвищення КР є пересадний метод вирощування насіння, суть якого полягає в отриманні маточників за безвисадковою технологією (літня загущена сівба базисним насінням, проходження стадії термоіндукції в полі), пересадка їх ранньою весною. Цей спосіб сьогодні широко застосовують на півдні Франції, півночі Італії, в Іспанії, який дозволяє довести КР гібридів цукрових буряків до 10-15 [1, 6, 7, 9].

Дослідження, проведені в попередні роки в зрошуваних умовах Криму, показали, що в цьому регіоні за розробки технологій, цілком можливі прискорене розмноження в часі та пересадний метод вирощування насіння цукрових буряків, який базується на безвисадковій технології [2, 10, 11].

Матеріали і методика досліджень. Інститутом цукрових буряків УААН протягом 1991-1995 рр. в різних зонах колишнього Союзу (Узбекистан, південні райони Одеської області, протягом 1991-1993 рр. у Криму, протяг

дослідити досліди з прискореним розмноженням насіння однонасінних сортів буряків. Спосіб прискореного розмноження включав такі етапи: 1) посадка коренеплодів у господарствах південних районів для одержання насіння супереліти; 2) збирання насінників і підготовка насіння супереліти до сівби; 3) сівба свіжозібраним насінням за технологією безвисадкової культури; 4) збирання насінників еліти і підготовка насіння до сівби; 5) сівба свіжозібраним насінням за технологією безвисадкової культури; 6) збирання насінників (перша репродукція) і відправлення насіння на насінневий завод.

Упродовж 1994-1996 рр. у Херсонській області, 1997-1998 і 2004-2006 рр. у Советському районі АРК вивчали ефективність пересадного методу вирощування насіння цукрових буряків, за контроль брали традиційний безвисадковий метод.

Для пересадного методу сівбу базисним насінням компонентів схрещування диглоїдних гібридів проводили в третій декаді серпня з нормою висіву 4,4-5,0 п.о./га і шириною міжрядь 45 см. Пересадку проводили в другій-третьій декадах березня із розрахунку 4-5 коренеплодів на 1 м рядка. Схема посадки 4:1 (16 рядків чоловічо-стерильного компонента, 4 рядки запилювача). Площа садивної ділянки 500 м², залікової – 400 м² повторність - чотирікратна.

Результати досліджень та їх обговорення.

Сівба свіжозібраним насінням. Вперше досліди з вивчення можливості прискореного розмноження насіння районowanego сорту Ялтушківський однонасінний шляхом посіву свіжозібраним насінням були проведені в 1977-1980 рр. в Узбекистані [2]. В результаті цього було встановлено, що при вирощуванні насіння цукрових буряків безвисадковий способом цілком можливе прискорене (у часі) розмноження насіння цукрових буряків.

Протягом 1981-1985 рр. в Одеській області вивчалась можливість прискореного розмноження насіння однонасінних сортів і ЧС гібридів цукрових буряків [3, 10]. Для цього в 1981 р. з Білоцерківської ДСС були завезені маточники в кількості 5 тис.шт. сорту Білоцерківський однонасінний 34 (БЦ одн.34) і посаджені в квітні (3.04) на зрошуваній ділянці 0,25 га. Обов'язковим агротехнічним прийомом було сортове передзбиральне бракування насінників з видаленням ранньостиглих і пізньостиглих біотипів. Збирання насіння провели в серпні (6.08). Після обробки маса насіння становила 6 ц (24 ц/га) зі схожістю 86%. В наступні роки, дотримуючись вищевикладеної технології, продовжувалось вирощування насіння супереліти: в 1982 р. - сортів БЦ одн.34, Я одн.30, базисне насіння гібриду Ювілейний; в 1983 р. - сортів БЦ одн.34, БЦ одн.45; в 1984 р. - сортів БЦ одн.45, Рамонський одн.47.

В 1981 р. в другій декаді серпня провели сівбу свіжозібраним насінням сорту БЦ одн.34 на площі 30 га, збереглося після перезимівлі 28 га. Валовий збір елітного насіння в 1982 р. становив 394,0 ц (14,1 ц/га) зі схожістю 80%.

В 1982 р. сівбу свіжозібраним насінням супереліти провели в третій декаді серпня в чотирьох господарствах на загальній площі 465 га, збереглося перед збиранням 375 га. На цій площі врожайність насіння коливалась в межах 11,1-18,1 ц/га, схожість 76-82%. Валовий збір насіння, наприклад, ЧС компонента гібриду Ювілейний становив 1941 ц. Під урожай 1984 р. було посіяно 116 га безвисадкових насінників. За повної збереженості рослин у зимовий період валовий збір насіння, наприклад, сорту БЦ одн.30 склав 1370 ц. (табл.1).

Таблиця 1— Основні показники прискореного розмноження насіння сортів і гібридів цукрових буряків (Ізмаїльський р-н Одеської обл.)

Господарства	Рік	Сорт (гібрид)	Площа, га		Врожайність насіння, ц/га	Валовий Збір насіння, ц	Схожість насіння, %
			сівби	збирання			
Знамя Октября	1981/82	БЦ одн.34	30	28	14,1	394	80
	1982/83	БЦ одн.34	50	50	14,7	736	78
	1983/84	БЦ одн.34	76	76	18,0	1370	76
Прогрес	1982/83	Я одн.30	100	85	11,1	94	82
Им.8 Марта	1982/83	Я одн.30	50	50	14,4	721	83
Ім.Калініна	1983/84	БЦ одн.45	40	40	10,1	409	77
Ім.Леніна	1982/83	ЧС компонент гібрида Ювілейний	90	60	18,1	1088	76
Знамя коммунизма	1982/83	ЧС компонент гібрида Ювілейний	100	65	131	853	81
Середнє:			536	454	14,3	6507	79

Поряд з дослідженням в АРК в 1990-1994 рр. під методичним керівництвом Інституту цукрових буряків УААН [4] проводилось впровадження прискореного розмноження насіння на Кримській дослідній станції тютюництва Бахчисарайського району. В 1990 р. насінням супереліти сорту Київський кормовий було посіяно 2 га безвисадкових насінників. При збереженості в зимовий період 72% в 1991 році було одержано 32 ц насіння еліти. Після відповідної підготовки у цьому ж році свіжозібраним насінням було засіяно 5 га, з яких зібрали в 1992 р. (при збереженості в зимовий період 64%) 83 ц насіння першої репродукції, а в 1993 р., використовуючи цей метод, було одержано 158 ц насіння другої репродукції.

В радгоспі "Степовий" Первомайського району в 1991 р. суперелітним насінням сорту Уладівський однонасінний 35 було посіяно 70 га безвисадкових насінників, з яких зібрали в 1992 р. (при збереженості в зимовий період 100%) 1220 ц елітного насіння зі схожістю 75%. У 1992 р. площа безвисадкових насінників при сівбі свіжозібраним насінням досягла 80 га, що при збереженості в зимовий період 64% дало змогу одержати в 1993 р. 800 ц фабричного насіння зі схожістю 83% (табл.2).

КР в роки досліджень на Кримській дослідній станції тютюництва становив 100-130, в радгоспі "Степовий" - 80-120. Розбіжність ця обумовлена, з одного боку, врожайністю, з другого, нормою висіву насіння. Наприклад, у 1993 р. врожайність насіння на Кримській дослідній станції тютюництва становила 15,8 ц/га (КР 180), у радгоспі "Степовий" - відповідно 10,0 ц/га (80) (норма висіву в обох випадках становила 12 кг/га). Із цього можна зробити висновок, що потенціал підвищення КР при безвисадковому способі його вирощування на зрошуваних землях використовується далеко не повністю.

Пересадний метод. Як вже відмічалось, одним із шляхів підвищення КР за безвисадкового методу його вирощування є пересадний метод. Протягом 1994-1996 рр. у Херсонській області, 1997-1998 рр. у Советському районі АРК весною проводили пересадку коренеплодів із загущених посівів (норма висіву насіння 50-60 шт/га) на нову площу.

**Таблиця 2 — Основні показники вирощування
безвисадкових насінників
при сівбі свіжозібраним насінням (Автономна Республіка Крим)**

Показники	Кримська дослідна станція тютюництва				Радгосп "Степовий"		
	1990	1991	1992	1993	1991	1992	1993
С о р т	Київський кормовий				Уладівський однонасінний 35		
Категорія насіння при сівбі	супереліта	еліта	1-ша репродукція	-	супереліта	еліта	
Площа посіву, га	2	5	10	-	70	80	-
Норма висіву насіння, кг/га	12	12	12	-	12	12	-
Збереженість у зимовий період, %	73	64	63		51	100	-
Врожайність насіння, ц/га	-	16,5	16,7	15,8	-	17,4	8,5
Схожість, %	-	74	71	73	-	75	82
Коефіцієнт розмноження	-	106	127	131	-	120	80

У КСП ім. Куйбишева Каховського району Херсонської області в середньому за три роки при збереженості рослин у зимовий період 82% густота безвисадкових насінників становила 321 тис/га (20-23 шт. на 1 м рядка), середня маса пересаджених коренеплодів - 15,6 г. Пересадку проводили 3-4 квітня (фаза відростання розетки листків). Приживання коренеплодів - 85%. В середньому за три роки із одного гектара посіву площа пересадки становила біля шести гектарів насінників (коефіцієнт виходу 5,7) і при врожайності насіння 16,3 ц/га КР сягав 753, що в 7,4 рази більше, ніж за безвисадковим методом.

У КСП "Победа" Советського району за середньопересаджувальної площі 6,3 га, приживання коренеплодів 87% і врожайності насіння 14,9 ц/га, КР складав 914, що в 7,6 разів більше, ніж за безвисадковим методом (табл.3).

Упродовж 1998-2000 рр. в АРК проходила виробничу перевірку нова технологія пересадного методу [9], яка включала наступні етапи: 1) серпень 1998 р. сівба надбазисним насінням за компонентами на Південному березі Криму (норма висіву 30-40 шт/м, ширина міжряддя 22,5 см); 2) березень 1993 р.- викопка і пересадка маточників за компонентами із розрахунку 3-5 шт/м, ширина міжряддя 70 см в Советському районі АРК; 3) липень 1999 р.- збирання за компонентами і підготовка базисного насіння для сівби; 4) серпень 1999- сівба свіжозібраним насінням (норма висіву 25-30 шт/м, ширина міжряддя 70 см); 5) березень 2000 р. - викопка і пересадка маточників за компонентами із розрахунку 3-5 шт/м, ширина міжряддя 70 см; липень 2000 р.- збирання насінників, попередня очистка гібридного насіння і відправка на насінневий завод.

Результати виробничої перевірки показали наступне. Збереженість рослин у зимовий період за роки досліджень становила 90-100%. Пересадку проводили в першій декаді березня. Приживання коренеплодів у 1999 році становило 95%, у 2000 році - 100%, співвідношення площі посіву до площі пересадки відповідно 1:6 і 1:10. В середньому за 1999-2000 рр. при збере-

Таблиця 3 – Ефективність різних методів вирощування насіння

Показники	Безвисадковий метод	Пересадний метод
КСП ім. Куйбишева Каховського району Херсонської області (1994-1996 рр.)		
Висіано насіння, кг/га	14	14
Середня маса коренеплоду, г	15,6	15,6
Коефіцієнт виходу	0,82	6,0
Густота насінників перед збиранням, тис/га	335	39
Приживання коренеплодів, %	-	85
Врожайність насіння, ц/га	15,5	16,3
Схожість насіння, %	78	80
Коефіцієнт розмноження	101	753
КСП "Побєда" Советського району АРК (1995-1998 рр.)		
Висіано насіння, кг/га	12	12
Середня маса коренеплоду, г	15,3	15,3
Коефіцієнт виходу	0,9	6,3
Густота насінників перед збиранням, тис/га	368	42
Приживання коренеплодів, %	-	87
Врожайність насіння, ц/га	15,4	14,2
Схожість насіння, %	80	80
Коефіцієнт розмноження	120	914

женості безвисадкових насінників у зимовий період понад 90% врожайність гібридного насіння становила 14,3 ц/га, схожість - 77 %, за пересадкового методу - відповідно 97% (приживання рослин), 13,6 ц/га і 77%, співвідношення площі посіву до площі пересадки - 8 (табл.4).

Технологія пересадки в АРК протягом 2004-2006 рр. включала наступні елементи [5]. Перед викопуванням маточників скошували листковий апарат машиною БМ-6 (висота черешків 2-3 см). Коренеплоди підорювались долотами на глибину 20-25 см за 1 день до пересадки, вибирались вручну і складались в непрозорі поліетиленові мішки, які транспортувались причепами до місця посадки. Як обов'язкові агротехнічні прийоми застосовували після посадки коткування гладкими водоналивними котками та полив із розрахунку 200 м³/га.

Таблиця 4 – Порівняльна ефективність різних методів вирощування насіння цукрових буряків (1998-2000 рр., гібрид КВ-Ялтушків)

Показники	Метод вирощування	
	безвисадковий	пересадний
Площа посіву, га	1	1
Збереженість у зимовий період, %	95	95
Середня маса коренеплоду, г	18	30
Приживання після пересадки, %	-	97
Врожайність насіння, ц/га	14,3	13,6
Схожість насіння, %	77	77
Коефіцієнт розмноження за площею	0,95	8,00

...розрахунок за роком і розвитком рослин після перезимівлі показали на більш інтенсивне проходження фаз розетки і стеблуння при безвисадковій культурі, проте в наступних фазах (цвітіння і досягання) - ростові процеси за обох методів вирощування вирівнювались.

Одним із важливих показників за пересадного методу є ступінь приживання маточників після пересадки, який залежить насамперед від технології, строків пересадки та погодних умов. За роки досліджень приживання маточників коливалось від 83% (2004 р.) до 88% (2006 р.), а в середньому за три роки воно становило 85,7%.

За пересадного методу змінюються й деякі морфологічні ознаки насінників, особливо такі, як тип насінника, висота, довжина і кількість пагонів і ін. Так, якщо за безвисадкового методу вирощування багато стеблових насінників було 10-12%, пагонів першого порядку - 40-45, другого - 85-90, третього - 8-10 шт., то за пересадного відповідно - 90-95%, 50-60, 103-110 і 10-12 шт.

Ці обставини, а також більш рівномірне розміщення рослин на одиниці площі за пересадного методу сприяли максимальному прояву біологічного потенціалу насінників. В середньому за три роки за маси маточників при пересадці 34,0 г і приживанні 85,7%, врожайність насіння становила 14,2 ц/га, схожість - 81%, маса 1000 плодів - 13,8, КР за площею - 7,3; за безвисадкового методу - відповідно 13,3 ц/га; 81%, 13,6 г і 0,8 (табл.5).

Таблиця 5 — Основні показники вирощування насіння цукрових буряків різними методами (гібрид Український ЧС 70)

Показники	Метод вирощування							
	безвисадковий				пересадний			
	роки			середнє	роки			середнє
	2004	2005	2006		2004	2005	2006	
Площа посіву (посадки), га	2,0	1,6	2,0	0,9	2,0	1,6	2,0	0,9
Збереженість у зимовий період, %	91,0	97,0	48,0	78,7	-	-	-	-
Середня маса маточників, г	16,0	34,7	30,0	26,9	41,0	29,4	31,6	34,0
Приживання після пересадки, %	-	-	-	-	83,0	88,0	86	85,7
Врожайність насіння, ц/га	15,3	15,9	8,6	13,3	15,0	15,7	11,8	14,2
Схожість насіння, %	82,0	78,0	84,0	81,3	80,0	78,0	84,0	80,7
Маса 1000 плодів, г	13,0	13,5	13,2	13,2	13,4	14,1	13,8	13,8
Коефіцієнт розмноження за площею	0,9	0,9	0,5	0,8	8,0	8,0	6,0	7,3

Висновки

1. Проведені дослідження показали, що в зрошуваних умовах Криму (південно-східні райони) цілком можливе прискорене розмноження насіння одностійних сортів і ЧС гібридів цукрових буряків шляхом сівби свіжозібраним насінням та пересадного методу вирощування.

2. Поєднання двох факторів: екологічного (вирощування базисного і фабричного насіння в південно-східній частині Криму) і агротехнічного (сівба свіжозібраним насінням за безвисадкового методу) дозволяє скоротити строк розмноження насіння одностійних сортів і гібридів буряків у часі. Крім того,

вирощування насіння цих категорій безвисадковий методом сприятиме зменшенню в два-три рази витрат праці і засобів на їх виробництво.

3. За пересадного методу, який базується на безвисадковий технології, більш повно реалізується біологічний потенціал насінників, а КР насіння збільшується в 7-8 разів порівняно з безвисадковий методом.

4. Основними елементами технології вирощування насіння цукрових буряків пересадним методом є сівба в серпні з нормою висіву базисного насіння, що дозволяє мати не менше 300 тис/га рослин; викопка і пересадка рослин в середині березня із розрахунку 25-30 тис/га; коткування і полив після пересадки.

Список літератури

1. Айтымбетова К.Ш. Выращивание семян сахарной свеклы по одногодичному циклу: Автореф. дис... канд. с.-х. наук: 06.01.09/КазНИИ земледелия. - Алма-Ата, 1991. - 23 с.

2. Балан В.Н. Биологические и агротехнические основы выращивания семян сахарной свеклы безвысадочным способом. Автореф. дис... д-ра. с.-х. наук: 06.01.05/ВНИС. - К., 1984. 40 с.

3. Балан В.М., Султанський О.О. Прогресивний спосіб вирощування насіння цукрових буряків. - К.: Урожай, 1985. - 96 с.

4. Балан В.М., Рогачов М.С., Тарабрін О.Є., Прискорене розмноження насіння буряків районуваних сортів і гібридів // Висновки НДР за 1993 рік. - К.: ІЦБ УААН, 1994. - С.115-118.

5. Балан В.М., Мельник Д.С. Удосконалення пересадного способу вирощування насіння цукрових буряків // Збірник наукових праць. - К.: ІЦБ УААН. - 2005. - В.8. - С.390-394.

6. Гізбуллін Н.Г., Тарабрін О.Є., Оголенко І.С. Як підвищити коефіцієнт розмноження насіння // Цукрові буряки. - 1999. - № 1. - С.8-9.

7. Жарков Ю.В., Николаева А.Д. Пересадочный метод выращивания семян сахарной свеклы // Пути повышения эффективности производства семян сахарной свеклы. - К.: ВНИС. - 1982. - С.149-151.

8. Ковнев І.І. Пересадний спосіб вирощування насіння цукрових буряків // Цукрові буряки. - 2002. - № 6. - С.12.

9. Роїк М.В. Тарабрін О.Є., Ковнев І.І. Прискорене розмноження сортів і гібридів цукрових буряків // Цукрові буряки. - 2000. - № 3. - С.12-13.

10. Султанський А.А., Лободин О.К., Корниенко В.Л. Выращивание семян суперэлиты и элиты в южных орошаемых районах Украины // Новые приемы в семеноводстве сахарной свеклы. - К.: ВНИС. - 1987. - С.65-72.

11. Тарабрін О.Є. Пересадковий спосіб вирощування насіння цукрових буряків // Збірник наукових праць Луганського державного аграрного університету. - Луганськ. 2001. - С.114-116.

Аннотация

В статье рассматриваются пути ускоренного размножения семян односемянных сортов и МС гибридов сахарной свеклы в Крыму. Из них главные: размещение безвысадочного семеноводства в наиболее благоприятных районах, сев свежесобранными семенами, пересадочный метод выращивания.

Annotation

The article deals with ways of accelerating seed multiplication of sugar beet monogerm varieties and MS hybrids in the Crimea. The principal ways are the following ones: distribution of direct method of seed production in the most favourable regions, sowing with freshly harvested seeds, transplanting method of growing.